

Komparativní pohled na materiální vedení řízení s důrazem na vymezení poučovací povinnosti

Comparative View on the Material Conduction of Civil Proceedings with Impact on Court's Duty to Instruct

Petra Lavická*

Abstrakt

Článek se zabývá rozбором specifických činností – povinností – soudu v rámci materiálního vedení řízení v civilním soudním řízení. Jedná se o povinnosti vysvětlovací, dotazovací a poučovací, které slouží soudu, aby dosáhl úplného a pravdivého objasnění skutkového stavu. Zvláštní důraz je kladen na obsah a limity poučovací povinnosti; tyto aspekty jsou dále popsány ve srovnání s německou a rakouskou rozhodovací praxí.

Klíčová slova

Materiální vedení řízení; vysvětlovací povinnost; dotazovací povinnost; poučovací povinnost soudu.

Abstract

This paper focuses on analysis of specific activities – duties – of a court within the material conduction of proceedings according to the civil law procedure. These duties are explanatory duty, interrogatory duty and court's duty to instruct that serve the court to reach truthful and full clarification of merits of a case. Particular impact is put on contents and limits of the court's duty to instruct; these issues are further described in comparison with the German and Austrian decision-making practice.

Keywords

Material Conduction of Proceedings; Explanatory Duty; Interrogatory Duty; Court's Duty to Instruct.

Úvod

Poučování účastníků soudem tak, jak vyplývá z občanského soudního řádu (o.s.ř.), se může jevit rutinní aktivitou v celé plejádě činností vykonávaných soudem při projednávání a rozhodování o věci. Jedná se o povinnost, která v případě obsahově i formálně bezchybné žaloby, zastoupení žalobce práva znalým profesionálem a spolupracujícím a stejně dobře připraveným žalovaným může být aktivována pouze v minimální (zákoně) míře.

Pojďme se ale podívat na situaci, která nepředstavuje tento ideální, výše zmíněný příklad. Soud pak k poučovací povinnosti sahá daleko častěji, a to někdy již od samého počátku podání návrhu na začátek řízení (poučení dle § 43 o.s.ř.). Meritem toho příspěvku je pak již ta fáze soudního řízení, kdy je projednávání věci tak říkajíc v plném proudu a soud

* Mgr. et Mgr. Petra Lavická, asistentka soudce, Nejvyšší soud, Brno / Legal Assistant, Supreme Court, Brno, Czech Republic / E-mail: petra1.lavicka@nsoud.cz

má rozhodnout na základě předložených skutkových tvrzení a důkazních návrhů. Tuto část nazvěme aktivním jednáním soudu, které má za účel objasnit chybějící podstatné náležitosti návrhů tak, aby soud mohl projednat se stranami spornou věc po skutkové a právní stránce, tedy materiálním vedením řízení.

Tento článek pojednává o způsobech, jakými je poučovací povinnost a vlastní materiální vedení řízení naplňováno německými a rakouskými soudy, a konkrétní příklady poukazují na jemné nuance charakterizující různé možnosti/povinnosti soudu, jak lze zjistit co nejpřesněji skutkový stav. Materie vycházející ze zahraniční právní úpravy a komentářové literatury je vybrána záměrně, protože v české právní úpravě tak ucelená ustanovení o materiálním vedení řízení nejsou. Při podrobném zkoumání občanského soudního řádu ovšem zjistíme, že ač nejsou explicitně vyjádřeny, povinnosti spadající pod materiální vedení řízení jsou v české soudní praxi seznatelné.

1 Materiální vedení řízení

V německém civilním řádu soudním (Zivilprozessordnung „ZPONěm“) je materiálnímu vedení řízení věnováno ustanovení § 139¹. Předpokládá se zde aktivita soudu, kterou uplatňuje během řízení o věci. Aktivní vedení jednání soudu má za účel umožnit stranám efektivní využití jejich procesních práv. Tento postup je v souladu s dispoziční zásadou i zásadou projednací, soud zde tímto způsobem pomáhá zhladit nedostatky v návrzích stran². Nosnou ideou je pak poskytnutí pomoci při zachování rovnosti zbraní³.

V rakouském civilním řádu soudním (Zivilprozessordnung „ZPORak“) je materiálnímu vedení řízení věnováno několik paragrafů – zejména pak § 182⁴, § 182a a § 183, které se týkají povinností soudu shromáždit, strukturovat a zpracovat věcné přednesy a důkazní návrhy⁵ tak, aby se dosáhlo při aktivní účasti soudu co nejpřesnějšího objasnění skutkového stavu.

1 Před novelou ZPONěm, která nabyla účinnosti 1. ledna 2002, se § 139 různě nazýval jako dotazovací právo soudu, nebo poučovací povinnost soudu, konečně jako vysvětlovací povinnost soudu. Nové označení (die materielle Prozessleitung) již přímo odkazuje na materiální vedení řízení, tedy na takové činnosti soudu, které souvisí s objasněním (pravdivého) skutkového stavu.

2 LEIPOLD, Dieter. § 139 Materielle Prozessleitung. In: STEIN, Friedrich, Martin JONAS und Bearbeiter. *Kommentar zur Zivilprozessordnung*. 22. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005, s. 237–276. ISBN 3-15-147817-7.

3 WAGNER, Claus. § 139 Materielle Prozessleitung. In: KRÜGER, Wolfgang, Thomas RAUSCHER und Bearbeiter. *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen*. Band 1. §§ 1–354. München: C.H. Beck, 2013. ISBN 978-3-406-61031-8.

4 H. Schumacher používá ve vztahu k § 182 pojmu „richterliche Anleitung“ (poučování soudem). SCHUMACHER, Hubertus. *Richterliche Anleitungspflichten*. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2000, 86 s. ISBN 3-214-06243-3.

5 RECHBERGER, Walter H. a Daphne-Ariane SIMOTTA. *Grundriss des österreichischen Zivilprozessrechts. Erkenntnisverfahren*. 7. ergänzte Auflage. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2009, 754 s. ISBN 978-3-214-15747-0.

V českém občanském soudním řádu tyto instrumenty materiálního vedení řízení můžeme nalézt v § 118a a v § 43⁶. V případě ustanovení § 118a se někdy hovoří jako o procesním poučení v rámci projednání věci po hmotněprávní stránce⁷, P. Lavický pak uvádí, že jde o potvrzení doktríny materiálního vedení řízení, když tvrdí, že zákon zde předpokládá takovou aktivitu soudu, aby bylo dosaženo úplného a pravdivého objasnění skutkového stavu⁸. To samé platí také v případě § 43, kterým soud vyzývá procesní strany k odstranění vad podání.

V zahraniční právní úpravě výčet možností, jak vést řízení tak, aby byl co nej přesněji, nejpravdivěji objasněn skutkový stav, není taxativní, přičemž soud nemá být omezen ve své „kreativitě“. Nicméně převážně se tak bude dít dotazováním a poučováním (v širším smyslu, k tomu viz dále). Zkráceně si lze pod pojmem materiálního vedení řízení představit triádu povinností, které mají soud vést ke zmíněnému cíli – zjistit co nejuplněji (nejpravdivěji) skutkový stav. Zahraniční nauka tyto povinnosti identifikuje poměrně přesně. Vyjma poučovací povinnosti jde o povinnost vysvětlovací a dotazovací.

2 Vysvětlovací povinnost soudu

Úzké spojení vysvětlovací a poučovací povinnosti (die Aufklärungspflicht und die Hinweispflicht) je patrné zejména v německém procesním řádu; soud má vést strany k vysvětlení všech podstatných skutečností a podání věcných návrhů, k doplnění nejasných informací a navržení důkazů, což by bez intervence soudu bylo těžko proveditelné. Vysvětlovací povinnost soudu zde může být realizována ve větším rozsahu, nezaměřuje se pouze na procesní strany, ale jejím smyslem je aktivita soudu směřující ke shromáždění skutkových podkladů relevantních pro projednání a rozhodnutí v dané věci. V českém právním řádu to soudu umožňuje např. § 120 odst. 2 o.s.ř., kdy soud může provést jiné důkazy, než jsou navrhovány účastníky.

Povinnost vysvětlovací, jak ji chápe rakouské právo, je uvedena v § 182 odst. 1 ZPORak; soud je zmocněn provádět dokazování nezávisle na důkazních návrzích stran, což je zásahem do ryziho pojetí projednací zásady⁹. Zejména se to děje při objasňování

6 Obdobnou poučovací povinnost můžeme nalézt v ustanovení § 114c odst. 3 písm. b) o.s.ř. (přípravné jednání před soudem prvního stupně) a § 213 b odst. 1 o.s.ř. (poučovací povinnost odvolacího soudu).

7 Viz JIRSA, Jaromír. Perspektivy českého civilního procesu. *Právní rozhledy*, Praha: C. H. Beck, 2008, roč. 16, č. 12, s. 427–434. Nově má soud možnost probrat s účastníky jejich kauzu po hmotněprávní stránce – např. vhodným odkazem na judikaturu řešící obdobnou problematiku, poskytnutím potřebného procesního poučení, zejména podle § 118a.

8 LAVICKÝ, Petr. § 5. Poučovací povinnost. In: LAVICKÝ, Petr et al. *Občanský soudní řád (§ 1 až 250 l). Řízení sporné. Praktický komentář*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016, s. 12–24. ISBN 978-80-7478-986-1. Soud může k tomu využít nástroje jako je poučení a výzva, přičemž ta zde může mít také podobu dotazu v průběhu jednání; viz dále dotazovací povinnost.

9 SCHUMACHER, 2000, op. cit., s. 27. Zde se projevuje modifikace projednací zásady. Soud však i v těchto případech dbá na dodržení rovnosti stran a jedná s ohledem cíl řízení – co nejuplněji objasnění skutkového stavu.

skutkového stavu; k tomu nabízí § 183 vhodné nástroje¹⁰. V české právní úpravě můžeme podobnost nalézt v § 127 odst. 1 ve spojení s odst. 4 (vyžádání si znaleckého posudku), § 129 odst. 2 (opatření listiny od jiného soudu, orgánu nebo právnické osoby), § 130 odst. 1 (předložení předmětu k ohledání)¹¹.

Aktivita soudu má nicméně své hranice. Soud není ten, kdo obstarává důkazní prostředky nebo předkládá návrhy. Přísluší mu naopak postavení „rádce“ stran, které musí být samy aktivní. V tomto ohledu se vysvětlovací povinností soudu míní poučovací povinnost¹². Jistě zajímavým aspektem této povinnosti je pak chápání jejího využití jako prostředku procesní ekonomie – vede k urychlení a koncentraci řízení s ohledem na zájmy stran¹³, k čemuž soud používá určité instrumenty, jako jsou např. lhůty pro předložení návrhů. Rovněž ze zahraniční úpravy vyplývá, že vysvětlovací povinnost nastupuje v případě, že dosavadní průběh řízení nevede k objasnění skutkového stavu na základě předložených důkazních návrhů a ani poučení ze strany soudu nebylo úspěšné.

3 Dotazovací povinnost soudu

Pod pojmem dotazovací povinnost si můžeme představit aktivní úlohu soudu, který formulováním dotazů vede řízení k úplnému a pravdivému zjištění skutkového stavu¹⁴. Je obvyklé, že konkrétně mířenými dotazy se soud snaží vyplnit mezery v přednesech stran či odstranit případné nepřesnosti v dokazování¹⁵. V zahraniční literatuře je s dotazovací povinností spojena povinnost pravdivosti jako základního předpokladu k tomu, aby soud mohl věc projednat a rozhodnout; zatajování či lhaní může mít za následek znevěrohodnění předkládaného důkazu, svědka či jedné z procesních stran¹⁶. Český civilní procesní řád ustanovení o povinnosti pravdivosti nemá¹⁷, nicméně v rakouském a německém řádu tato povinnost vyplývá z ustanovení § 178 ZPORak, resp. § 138

10 Osobní účast procesních stran při ústním jednání, předložení důkazních prostředků, které mají strany v moci ve lhůtě stanovené soudem, vyžádání si znaleckého posudku apod.

11 Dále k tomu MACUR, Josef. Soudcovská vysvětlovací povinnost v civilním řízení. *Soudce*, Praha: Soudcovská unie ČR, 2000, roč. 2, č. 9, s. 10–14.

12 STÜRNER, Rolf. *Die richterliche Aufklärung im Zivilprozess*. Tübingen: Mohr, 1982, 103 s. ISBN 3-16-6445530-7.

13 NOWAK, Erwin. *Richterliche Aufklärungspflicht und Befangenheit*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 1991, 115 s. ISBN 3-88339-867-5.

14 HORA, Václav. *Československé civilní právo procesní. I.–III. díl*. Praha: Wolters Kluwer, 2010, 988 s. ISBN 978-80-7357-540-3.

15 MACUR, 2000, op. cit., s. 11.

16 Dále k tomu MACUR, Josef. *Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001, 220 s. ISBN 80-210-2539-5.

17 Povinnost pravdivosti byla zakotvena také v českém o.s.ř., nicméně novelou ze dne 12. ledna 2000 bylo toto ustanovení zrušeno – § 101 odst. 1: „Účastníci jsou povinni přispět k tomu, aby bylo dosaženo účelu řízení zejména tím, že **pravdivě a úplně** vylíčí všechny potřebné skutečnosti, označí důkazní prostředky a že dbají pokynů soudu.“ Po této novelizaci o.s.ř. tuto povinnost již neobsahuje.

ZPONěm. V obou právních úpravách je stranám uložena povinnost k pravdivému vyličení rozhodných skutečností, stejně tak je jim zakázáno lhát (das Verbot der Prozeßlüge). Procesní strana má přednést takové skutečnosti, i pro ni nepříliš příznivé, kterými vyličí úplně a pravdivě skutkovou stránku věci (může přitom vynechat skutečnosti, které by poškodily její čest nebo měly trestně právní důsledky)¹⁸.

Občanský soud řád obecné ustanovení o dotazovací povinnosti nemá¹⁹, nicméně dá se na ni usuzovat z § 6 o.s.ř., který vyžaduje spolehlivé zjištění sporných skutečností účastníků. Již samo slovo „spolehlivé“^{20c} je jistým závazkem, který lze naplnit vyličením skutečností tak, jak se staly, bez úprav a deformací ze strany účastníků, v souladu s jejich poznatky a zkušenostmi²¹.

Německý i rakouský procesní řád dotazovací povinnost považuje za součást materiálního vedení řízení, neboť soud nemá pouze akceptovat a zhodnotit přednesy stran, nýbrž má prostřednictvím pokládání dotazů vést procesní strany k úplnému objasnění skutkového stavu²²; dotazy jsou vznášeny ke konkrétním skutečnostem, důkazům, jsou cílené a soud jimi reaguje na aktuální vývoj v řízení. Soud dotazy usiluje o to, aby strany učinily rozhodná tvrzení, doplnily skutkové přednesy a uvedly příslušné důkazy. Dotazovací povinnost proto spadá do širšího chápání poučovací povinnosti (die Anleitungspflicht), která napomáhá tomu, aby strany předložily a označily skutečnosti a důkazy, umožňující

¹⁸ LEIPOLD, In: STEIN, JONAS, op. cit., s. 220; SCHRAGEL, Walter. § 178. In: FASCHING, Hans W. a Andreas KONEČNÝ. *Kommentar zur den Zivilprozessgesetzen*. Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2003, s. 842–846. ISBN 3-214-04399-4. Známá také jako povinnost poskytnout součinnost k zjištění pravdy - Mitwirkungspflicht zur Erforschung der Wahrheit viz Entscheidung des Obersten Gerichtshofs vom 11. 5. 2005, sp. zn. 9 Ob 12/05p.

¹⁹ Povinnost dotazovací a povinnost pravdivosti obsahuje nikdy nepřijatý návrh o.s.ř. z roku 1937, který je v současné době znám pouze jako vládní návrh. Konkrétně o „povinnosti stran udati pravdu“ hovoří § 173, o dotazovací povinnosti pak § 178 jako o povinnosti předsedy a dotazovací činnosti členů senátu, § 180 o dotazovací činnosti stran. Ze srovnání návrhu s ustanoveními ZPORak vyplývá silná inspirace tímto zahraničním předpisem (zejména s § 182).

²⁰ Dle Internetové jazykové příručky je synonymem pro slovo spolehlivý – hodnověrný. Pokud důkazy nejsou hodnověrné, pak soud má ztíženou možnost dobrat se efektivně ke spolehlivému výsledku. Internetová jazyková příručka. *Jazyková poradna ÚJC AV ČR, v. v. i.* [online]. © 2008–2016 [cit. 20. 3. 2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>

²¹ Jak uvádí dále Macur, další sankcí běžnou v řízení před zahraničními soudy je úhrada zvýšených nákladů, které byly způsobeny vědomě nepravdivými přednesy. Strana, která tyto zvýšené náklady zavinila, poškozené straně hraď vzniklou škodu, a to bez ohledu na to, kdo měl nakonec ve sporu úspěch. Sankce může následovat také v případě, že jedna ze stran popírá pravost listiny, nebo při vědomém porušení povinnosti pravdivosti strany. MACUR, Josef. Povinnost pravdivosti a její legislativní úprava v civilním soudním řádu. *Právní rozhledy*, Praha: C. H. Beck, 1999, roč. 7, č. 4, s. 172–176.

²² JAUERNIG, Othmar. *Juristische Kurz-Lehrbücher*. 29. Auflage. München: C. H. Beck, 2007, 327 s. ISBN 978-3-406-55713-2; také WÖSTMANN, Heinz. § 139 Materielle Prozessleitung. In: SAENGER, Ingo. *Zivilprozessordnung. Handkommentar*. 6. Auflage. Baden-Baden: Nomos, 2015, § 139 Rn. 1–11. ISBN 978-3-8329-7997-3.

soudu rozhodnout o věci samé. Dotazovací povinnost (jako součást širší poučovací povinnosti) ovšem nemá sloužit k nahrazení návrhů stran²³.

Praktickým příkladem pro využití dotazovací povinnosti může být případ nesprávně formulovaného žalobního návrhu. Na tento fakt může narazit soud při vlastním projednávání a rozhodování o věci. Soudce tak může uplatnit svou dotazovací povinnost a zjistit průběžně adresovanými dotazy, co se má v konečném důsledku žalobou vyřešit a jaký cíl žalobce sleduje²⁴.

4 Poučovací povinnost soudu

Poučovací povinnost soudu doplňuje výše uvedené povinnosti v rámci materiálního vedení řízení. V praxi nemusí dojít k vyčerpání všech těchto povinností v průběhu řízení; zároveň nutnost doplnit důkazní návrhy a skutkové přednesy může vyvstat v rámci řízení při různých situacích – např. kvůli odlišnému právnímu názoru soudu (souvisí s předvídatelností rozhodování), nebo proto, že strana dostatečně obsahově nevylicí rozhodné skutečnosti.

V průběhu projednání a rozhodování o věci soud poučuje tehdy, pokud má za to, že přednesy procesních stran nejsou úplné nebo že je třeba doplnit důkazní návrhy. Lavický uvádí příklad sice dostačujících skutkových přednesů pro vymezení předmětu řízení, nicméně např. z důvodu popření některých takto předložených skutkových přednesů druhou stranou bude nezbytné, aby strana, která skutkové přednesy učinila, svá tvrzení dále doplnila zcela určitými a konkrétními skutkovými i důkazními návrhy a přednesy²⁵.

Poučení při materiálním vedení řízení nalezneme v o.s.ř. zejména v § 118a, Lavický dále uvádí § 43²⁶. Srovnáním se zahraniční úpravou je třeba souhlasit se zařazením zmíněných paragrafů pod poučení při materiálním vedení řízení. Konkrétně v § 84 odst. 3 ZPORak je podobně jako v českém procesním předpisu řešena otázka nedostatečnosti žaloby (§ 43 o.s.ř.). Soud má žalobce poučit, pokud žaloba postrádá zákonem předepsaný obsah nebo jestliže jejímu projednání brání nedostatek, který lze činností soudu odstranit. Tato povinnost spadá v ZPONěm pod § 139.

23 SCHUMACHER, 2000, op. cit., s. 5–6. Dále uvádí, že soudce má být kormidelník nikoliv veslař. O to více má zabránit, aby v důsledku „procesní neobratnosti“ strana svůj spor prohrála.

24 Jak uvádí Lavický: „... žalobce zjevně usiloval o dosažení určitého cíle, ale formulace textu žalobního petitu tomuto cíli neodpovídala.“ LAVICKÝ, In: LAVICKÝ et al., 2016, op. cit., s. 22.

25 LAVICKÝ, In: LAVICKÝ et al., 2016, op. cit., s. 17.

26 LAVICKÝ, In: LAVICKÝ et al., 2016, op. cit., s. 13. Soud se zde v podstatě vhodným dotazováním (ve formě výzvy) snaží překlenout nesrozumitelnost či neurčitost podání. Soud tak za účelem zjištění úplného skutkového stavu vyzve k doplnění či zpřesnění neúplných, nesrozumitelných uváděných skutečností a důkazních návrhů. Může jít o případ, kdy jsou tvrzeny skutečnosti, jež nemohou vedle sebe obstát, nebo tvrzeným skutečností neodpovídá to, co se podáním sleduje (viz rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 17. 10. 2000, sp. zn. 22 Cdo 1859/99, usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 15. 2. 2006, sp. zn. 20 Cdo 1574/2005).

5 Příklady z německé a rakouské soudní praxe – limity a obsah poučovací povinnosti

Zejména poukazováním na možné zvýhodnění jedné ze stran nepřiměřeným poučením o právu či povinnosti dochází k judikaturnímu vymezení poučovací povinnosti a v hledáčku soudu se pak nachází otázka, kdy, jak, o čem strany v řízení poučovat. V rámci německé komentářové literatury se hovoří o tzv. povinnosti k rovnému zacházení vůči stranám (*die Pflicht zur Gleichbehandlung der Parteien*). Znamená to, že pokud soud poučuje strany v průběhu řízení, má dbát své neutrality. Podle rakouské doktríny poučovací povinnost soudu nesmí ani v náznacích vzbuzovat dojem „nadržování“ procesním stranám. V ZPONěm poučovací povinnost dle § 139 charakterizuje aktivní přístup soudu k procesním stranám tak, aby bylo možné co nejpřesněji zjistit, čeho se procesní strany domáhají, nebo pokud žaloba trpí nedostatky nebo je nesrozumitelná. Soud totiž neříká doslova, co přesně mají procesní strany dělat, toliko poučí strany, jakým způsobem je třeba doplnit své přednesy a důkazní návrhy; konečný výsledek je v rukou procesních stran²⁷ (pokud se např. nebudou řídit výzvou v poučení, jde o jejich volbu a nesou sami riziko neúspěchu ve věci).

Není pak věcí soudu poukazovat na možnost dalších věcných návrhů (možnost rozšíření žaloby), nebo že kromě hlavního plnění může žalobce požadovat ještě úroky²⁸. Z rakouské judikatury je možné si vypůjčit příklad, kdy soud nepoučuje o nedostatečích skutkových přednesů, když na ně již byl žalobce upozorněn. Nelze využít poučovací povinnost soudu k doplnění či zpřesnění žalobního návrhu žalobce v případě, kdy odpůrce předestřel srozumitelně a jasně svou procesní obranu. Je věcí (zastoupeného) žalobce, aby vzhledem k tvrzením protistrany sám přehodnotil jádro své žaloby a vyvodil z toho patřičné důsledky²⁹.

Soud musí vyzvat žalobce k objasnění nesrozumitelných, neurčitých ustanovení žaloby, může vybídnout k předložení důkazních návrhů, může také upozornit na změnu žalobního petitu³⁰. Podle německé soudní praxe soud může a musí podpořit stranu při formulování žalobního návrhu, pokud cíl, který strana sleduje, je soudu jasný a nedostatek spočívá pouze v tom, že není dostatečně procesně formulován nebo stojí na nesprávném materiálním hodnocení. Může jít o situaci, kdy soud poučí o nutnosti změnit žalobní

27 NOWAK, 1991, op. cit., s. 25.

28 LEIPOLD. In: STEIN, JONAS, op. cit., s. 256.

29 Entscheidung des Obersten Gerichtshofs vom 22. 11. 2011, sp. zn. 8 Ob 103/11x.

30 SCHRAGEL, In: FASCHING, KONECNY, op. cit., s. 892. Jak uvádí E. Dobrovolná, tento postup – úprava žalobního petitu – je více než vhodný v případech, kdy žalobce nemá jasno, zda chce žalovat na ochranu držby nebo na vyklizení nemovitosti. S prvně uvedeným řízením jsou totiž spojeny krátké lhůty, je proto důležité, aby soud využil svou poučovací povinnost k upřesnění žalobního návrhu. DOBROVOLNÁ, Eva. Ochrana ve zvláštních případech. In: LAVICKÝ, Petr et al. *Moderní civilní proces*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 231–241. ISBN 978-80-210-7601-3.

návrh tak, aby bylo žalováno místo na plnění určovací žalobou, nebo když je žalováno majetkové vypořádání namísto peněžního plnění³¹.

Soud rovněž poučí v případech, kdy je nejasné, zda se strany chtějí vyrovnat soudně nebo mimosoudně, pokud strany neuvedly určité požadavek na plnění, nebo čeho se má druhá strana zdržet³². Dle německé rozhodovací praxe je ustálený názor, že soud nemůže iniciovat rozšíření žaloby na vyšší plnění, než jaké požaduje procesní strana, rovněž nemůže poučit o rozšíření petitu žalovat o nedoplatcích na úrocích, pokud dlužník protahuje řízení³³. Podobně v rakouském soudním prostředí soud nepoučí o možnosti vznést námitku promlčení, pokud ji ani jedna ze stran nenamítá, nebo uplatnit klauzuli změny okolností (die Umstandsklausel, Clausula rebus sic stantibus)³⁴. Jak německá, tak rakouská právní praxe a teorie nicméně kladou důraz na cíl, který žalobce žalobou sleduje.

Z legislativní úpravy českého civilního procesu vyplývá, že materiální vedení řízení, a poučovací povinnost zvláště, je adresováno zejména soudům prvního stupně, které jako první rozhodují o předložené věci. Nicméně i v řízení před odvolacím soudem tento způsob vedení řízení může mít své místo³⁵. Příkladem je otázka překvapivých rozhodnutí v odvolacím řízení za situace, kdy se odvolací soud odchýlí od skutkových zjištění soudu prvního stupně (např. odvolací soud oproti soudu prvního stupně posuzoval skutečnost, kterou žádný z účastníků řízení nikdy netvrdil či nepopíral), účastníky na změnu právního posouzení neupozorní, ani je nevyzve k předložení důkazů a tvrzení, a žalobu z důvodu neunesení břemene důkazního a tvrzení jako takovou zamítne³⁶. Přitom předvídatelnosti rozhodnutí odvolacího soudu lze docílit tím, že odvolací soud seznámí účastníky se svým odlišným právním názorem a dá jim možnost se k tomu názoru vyjádřit³⁷.

31 STÜRNER, op. cit., s. 45.

32 SCHUMACHER, op. cit., s. 49–50.

33 STÜRNER, op. cit., s. 46.

34 SCHUMACHER, op. cit., s. 53–54.

35 Stejně tak v řízení o dovolání před Nejvyšším soudem, viz náleze Ústavního soudu ze dne 9. 2. 2017, sp. zn. IV. ÚS 216/16.

36 Např. usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 21. 3. 2002, sp. zn. 21 Cdo 777/2001: „*Odhýlil-li se odvolací soud nejen od skutkových zjištění, jaká učinil soud prvního stupně na základě bezprostředně před ním provedených důkazů, ale také od právních závěrů, z těchto zjištění vycházejících, a sám, bez jakéhokoli dokazování, aniž by jakýmkoli způsobem umožnil stěžovateli se vyjádřit k, jím nově nastolenému, meritu věci, odepřel jí tímto postupem právo na spravedlivý proces ve smyslu čl. 6 odst. 1 Úmluvy a čl. 36 odst. 1 Listiny*“. Dále také náleze ÚS ČR ze dne 27. 9. 2000, sp. zn. I. ÚS 234/2000, náleze Ústavního soudu ČR ze dne 9. 11. 2000, sp. zn. III. ÚS 4/97. V rozsudku Nejvyššího soudu ČR ze dne 20. 6. 2013, sp. zn. 33 Cdo 213/2012 se dále uvádí, že odvolací soud není povinen poučit účastníky podle § 118a odst. 2 o.s.ř. (a podle § 213b odst. 1 o.s.ř.), pokud: „...*doposud přednesená tvrzení a navržené (či nenavržené, ale provedené) důkazy postačí pro objasnění skutkového stavu věci i při jeho odlišném právním názoru*“. Soud tak nemusí poučovat o svém jiném právním názoru, pokud tím nevyvolal potřebu doplnění vylicení rozhodných skutečností a navrzení důkazů je prokazující. Závěr odvolacího soudu nebyl založen na tom, že by žalobce neunesl břemeno tvrzení a důkazní, ani na právním posouzení věci založeném na aplikaci odlišných hmotněprávních ustanovení; odvolací soud své rozhodnutí postavil pouze na odlišném výkladu ustanovení, která použil ve svém rozhodnutí soud prvního stupně.

37 Viz k tomu rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 5. 2013, sp. zn. 30 Cdo 3764/2012.

Stejně tak německé soudy mají tuto poučovací povinnost v případech, kdy se odvolací soud chce odklonit od názoru prvoinstančního soudu. V takové situaci je povinen vyzvat procesní stranu k předložení nových skutkových tvrzení nebo důkazních návrhů³⁸. Také dle rakouské praxe platí zákaz překvapivých rozhodnutí pro odvolací řízení. Pokud odvolací soud chce rozhodnout na základě jiného právního hodnocení, může buď s procesními stranami věc projednat během ústního jednání, nebo může věc vrátit soudu prvního stupně³⁹.

Závěr

V praxi nemusí dojít k vyčerpání všech uvedených povinností v průběhu řízení, nicméně z odborné rakouské literatury je patrné, že soud zákonem uložené povinnosti k projednání (erörtern), vysvětlení (aufklären), dotazování (fragestellen) a poučení (anleiten) vezme za své a zohlední je v jednotlivém řízení.

Konkrétně soud právě prostřednictvím poučovací povinnosti vykonává vliv na obsah a srozumitelnost návrhů procesních stran tak, aby případné nepřesnosti, pochyby a domněnky vyplývající z přednesů mohly být po právu vyjasněny.

Zde je možné uvést příměr z německé komentářové literatury, že soud při aplikaci poučovací povinnosti figuruje v roli kormidelníka, nikoliv veslaře. Jeho aktivní role je vázána na cíl, který je vlastní všem v této práci zkoumaným právním úpravám – ochrana skutečných práv a oprávněných zájmů procesních stran. Soud může poučovací povinnost (jak dokazuje zahraniční praxe také dotazovací a vysvětlovací povinnost) uplatnit, a přitom může dodržet požadavek rovnosti stran (rovnosti zbraní, die Waffengleichheit) a naplnit princip předvídatelnosti rozhodovací činnosti.

S odkazem na zásadu rovnosti stran (zbraní) pak splnění uvedených povinností soudu lze vnímat jako vyrovnání procesních šancí. Soud má mít možnost ovlivnit jednání, pokud strany z důvodu intelektuální nebo jazykové nedostatečnosti čelí nepříznivým následkům. Tato rovnost šancí je základním předpokladem pro správné, resp. spravedlivé řešení sporu⁴⁰.

Jak je patrné z výše uvedeného, tento článek nemá za cíl zevrubný popis obsahu materiálního vedení řízení. Nicméně prolnutím teoretické části s příklady ze zahraniční nauky čtenář zjistí, jaké nástroje má soud k tomu, aby zjistil co nejpřesněji skutkový stav a mohl tak věc projednat a rozhodnout. V českém prostředí se materiální vedení

³⁸ LEIPOLD. In: STEIN, JONAS, op. cit., s. 265–266.

³⁹ SCHARWITZL, op. cit., s. 143.

⁴⁰ NOWAK, op. cit., s. 11.

řízení často spojuje právě s poučovací povinností, jejíž obsah i limity jsou podrobeny také judikatorní činností Nejvyššího soudu a Ústavního soudu⁴¹.

Soudy v případech, kdy mají projednat a rozhodnout věc, která je opřena o neúplná skutková tvrzení nebo nedostatečné důkazní návrhy, mají několik možností, jak zjistit cíl, kterého chce účastník sporu dosáhnout. V rakouské a německé literatuře jsou tyto činnosti označeny jako povinnosti soudu, nicméně i bez tohoto přesného názvosloví jsou faktické úkony českého soudu v rámci projednávání a rozhodování o věci shodné. Otázka způsobu uchopení a promítnutí materiálního vedení řízení do českého civilního procesu tak, jak jej zná zahraniční úprava, je pak aktuální v souvislosti s činností rekodifikační komise pro občanský soudní řád; dle Lavického formulací základních koncepčních východisek bude předcházet inspirace zahraniční právní úpravou (a rakouskou zvláště)⁴².

⁴¹ Namátkově: nález Ústavního soudu ČR ze dne 13. 12. 2007, sp. zn. II. ÚS 2070/07, nález Ústavního soudu ČR ze dne 2. 9. 2010, sp. zn. II. ÚS 1617/10, nález Ústavního soudu ČR ze dne 7. 7. 1999, sp. zn. I. ÚS 138/98, nález Ústavního soudu ČR ze dne 25. 6. 1997, sp. zn. I. ÚS 63/96, usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 8. 4. 1995, sp. zn. I. ÚS 153/94; rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 30. 9. 2014, sp. zn. 22 Cdo 795/2012, rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 25. 11. 2010, sp. zn. 30 Cdo 4581/2009, usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 28. 11. 2005, sp. zn. 22 Cdo 2611/2005, rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 16. 12. 2000, sp. zn. 22 Cdo 61/99.

⁴² LAVICKÝ, Petr. Ministr Pelikán zřídil novou komisi pro rekodifikaci procesního práva. In: JAKEŠOVÁ, Dana. Ministr Pelikán zřídil novou komisi pro rekodifikaci procesního práva. *epravo.cz* [online]. epravo.cz, © 1999–2016, [cit. 20. 3. 2017]. Dostupné z: <http://tablet.epravo.cz/5-2016/z-praxe-ministr-pelikan-zridil-novou-komisi-pro-rekodifikaci-procesniho-prava/>